

**ГОЛОВНА
АСТРОНОМІЧНА
ОБСЕРВАТОРІЯ
НАН УКРАЇНИ**

Київ
«Експрес-поліграф»
2014

УДК 001 (477)(092)
ББК 72 (4 УКР)г
В 42

В 42 Головна астрономічна обсерваторія НАН України. – К.: ВПК «Експрес-поліграф», 2014. – 32 с.

ISBN 978-966-2530-64-3

УДК 001 (477)(092)
ББК 72 (4 УКР)г

Наукове видання

ГОЛОВНА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ НАН УКРАЇНИ

Відповідальна за підготовку Л. Городчаніна
Редактор О. Шпак
Коректор Т. Товалович
Верстка Р. Швець

Формат 60x84/16. Ум. друк. аркуш. 18.6.
Наклад 1 000 прим. Зам. №13-0703

Видавець та виготовлювач
ТОВ «ВПК «Експрес-поліграф»
вул. Фрунзе, 47, корп. 2, Київ-80, 04080
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2264 від 17.08.2005 р.

ISBN 978-966-2530-64-3

© ВПК «Експрес-поліграф», 2014

ВСТУПНЕ СЛОВО

Мені ще раз випала висока честь знову перегорнути ювілейну сторінку історії Головної астрономічної обсерваторії НАН України (далі ГАО НАН України) – відзначення 70-річчя від дня її заснування.

Волею долі, завдяки ініціативі та наполегливості академіка Олександра Яковича Орлова у далекому, ще незагойваному рани військового лихоліття Києві, у 1944 році була створена у системі Академії наук Головна астрономічна обсерваторія України. До здійснення цієї мрії свого життя О.Я. Орлов йшов понад 20 років.

З часу заснування і до сьогодні в ГАО НАН України працювала та продовжує працювати плеяда самовідданих дослідників таємниць Всесвіту – від Сонця та тіл Сонячної системи до об'єктів нашої Галактики та до позагалактичних далей.

Ви тримаєте в руках видання, яке коротко розповідає про тих вчених ГАО НАН України, котрі заклали основи нині відомої у всьому світі обсерваторії, хто своєю наполегливою працею в нелегких умовах післявоєнних років втілював у життя намічені високі плани служінню астрономії, буквально “Per aspera ad astra” (крізь тернії до зір), про тих, хто робив по суті перші кроки, а бути першими завжди важко, але й почесно, бо вони навіки залишаються на скрижалях історії. Їхні імена тепер відомі світовій астрономічній спільноті, ними названі і космічні об'єкти: кратери на Місяці та малі планети (астероїди).

Відзначаючи у 2014 році 70-річний ювілей Головної астрономічної обсерваторії НАН України, з глибокою пошаною згадуємо їх: О.Я. Орлов, В.П. Цесевич, А.О. Яковкін, Є.П. Федоров, О.К. Король, І.Г. Колчинський, І.В. Гаврилов, А.Б. Онегіна, Е.А. Гуртовенко, Н.М. Мороженко, А.С. Харін, М.Я. Орлов, В.П. Конопльова, Л.М. Шульман.

А для нас, нині суцїх та прийдешніх поколінь голосіївських астрономів, життя та здобутки цих трударів з „плеяди перших” завжди будуть прикладом та заповітом гідно продовжувати розпочату ними справу!

Директор Головної астрономічної обсерваторії НАН України – академік НАН України Яцків Ярослав Степанович

ОРЛОВ Олександр Якович

О.Я. Орлов (06.04.1880–28.01.1954) народився 6 квітня 1880 р. у місті Смоленську. У 1902 р. закінчив Петербурзький університет і залишився при ньому для підготовки до педагогічної та наукової діяльності. У 1902-1905 рр. стажувався за кордоном: у Парижі, Лунді, Геттінгені. У 1905-1909 рр. – асистент Тартуської обсерваторії, працював у Пулковській обсерваторії, у 1909-1913 рр. був завідувачем сейсмічної станції при Тартуській обсерваторії. Організував сейсмічну станцію в Томську. Брав участь в експедиціях на Кавказ для перевірки роботи сейсмічних станцій. У 1913-1934 рр. О.Я. Орлов – директор Одеської обсерваторії. У 1926 р. заснував Полтавську гравіметричну обсерваторію, яку очолював протягом 1926-1934 і 1938-1951 рр. У 1926 р. він організував гравіметричну зйомку України, необхідну для розвитку її продуктивних сил. У 1938 р. працював у Державному астрономічному інституті ім. П.К. Штернберга і в Геодезичному інституті в Москві. У 1939-1941 рр. був директором Карпатської обсерваторії на горі Піп Іван. У 1944 р. заснував Головну астрономічну обсерваторію АН УРСР, яку очолював упродовж 1944-1948 та 1950-1952 рр. Член-кореспондент АН СРСР (1927 р.), академік АН УРСР (1939 р.). Заслужений діяч науки УРСР (1951 р.).

Його основні наукові праці присвячені астрономії і геофізиці (астрометрії, теоретичній астрономії, вивченню припливних коливань сили тяжіння та деформацій поверхні Землі, руху полюсів Землі, дослідженню комет та ін.).

Дослідження припливних деформацій Землі, які поєдналися в роботах О.Я. Орлова з вивченням руху полюсів Землі, стали основою нового наукового напрямку, який отримав назву «геодинаміка». Незважаючи на велику завантаженість організаційною роботою,

О.Я. Орлов активно займався науковою творчістю, вирішенням актуальних питань з астрономії і геофізики. Характерною рисою його роботи було те, що в своїх дослідженнях він завжди йшов новими, ще незвіданими шляхами; відкривав такі сторони явищ, які раніше ніким не були помічені і пропонував нові методи, які полегшували їх вивчення. Олександр Якович не шукав легких шляхів і ніколи не відступав від суворих потреб наукової сумлінності.

Широку популярність отримав цикл робіт тоді ще молодого вченого О.Я. Орлова, присвячений вивченню місячно-сонячним деформації Землі за гравіметричними спостереженнями низки станцій. Міжнародне визнання отримали його «піонерські» роботи з вивчення руху полюсів Землі. Він уперше запропонував визначення поняття середньої широти станції спостереження, розробив метод виключення змін цих середніх широт (метод Орлова), визначення початкового положення полюса середньої епохи спостережень та системи координат, віднесеної до цього полюса (система Орлова). Розробив метод обчислення координат полюса за спостереженнями широти однієї обсерваторії. Організована ним Радянська служба широти обчислювала координати полюса в цій системі, що мало важливе значення для служб часу тоді, коли були порушені зв'язки з Міжнародною службою часу. О.Я. Орлов виконав роботи з дослідження тривісності земного еліпсоїда, вікового руху полюсів Землі, оцінив за визначенням місячних та півмісячних змін широт коефіцієнти головного члена нутації за схиленням. Підсумки його досліджень змін широти наведено в книзі «Служба широти» (1958 р.).

Ідеї О.Я. Орлова щодо реорганізації Міжнародної служби широти (МСШ) були згодом розвинуті його талановитим учнем Є.П. Федоровим. За ініціативою О.Я. Орлова була створена при Астрономічній раді АН СРСР Комісія з вивчення широт, яку він і очолював. Крім того, вчений займався питаннями теоретичної астрономії: передбаченням появи комети Галлея, дав нові, більш зручні формули для обчислення геліоцентричних координат частинок кометного хвоста або кометних хмар. Під його керівництвом ще в Одесі було оброблено 18-річний ряд спостережень сонячних плям, у результаті чого були визначені елементи сонячного екватора і вивчені власні рухи сонячних плям по широті.

Красномовно про діяльність О.Я. Орлова сказав президент АН УРСР у 1945 р., академік О.О. Богомолець: «...Володіючи рідкісною наполегливістю і великим організаторським талантом, О.Я. Орлов багато зробив для розвитку астрономічних і гравіметричних досліджень на терені СРСР від Тарту до Далекого Сходу, особливо в Україні. Тут він суттєво розширив і підвищив рівень діяльності Одеської обсерваторії та заснував дві академічні обсерваторії – Полтавську гравіметричну і Головну астрономічну, які стали тепер знаними центрами наук про Землю і Всесвіт.»

У 1961 р. були опубліковані «Избранные труды» О.Я. Орлова в 3-х томах. Кожен 6 років (такий період «биття» в русі полюсів Землі, які вивчав Орлов) проходять міжнародні Орловські конференції в містах, пов'язаних з діяльністю вченого. Іменем О.Я. Орлова названі кратер на Місяці і мала планета (астероїд) №2724.

Меморіальні дошки О.Я. Орлову встановлено на головних будинках у ГАО НАН України і в Полтавській гравіметричній обсерваторії Інституту геофізики НАН України ім. С.І. Субботіна.

ЛІТЕРАТУРА:

1. З.Н. Аксентьева. Очерк жизни и творчества Александра Яковлевича Орлова. // Избранные труды А.Я. Орлова. – Киев, 1961. – т.1 – с.7-32.
2. Е.П. Федоров. Александр Яковлевич Орлов: жизнь, творчество, научное наследие. // Геодинамика и астрометрия. – Киев, 1980. – с.7-24.
3. А.О. Корсунь. Вірність науці – вища за честь бути академіком. // Вісник НАНУ-1999. № 6. – С.34-38.
4. Я. Яцків, А. Корсунь. Слово о А.Я. Орлове и Е.П. Федорове – Учителе и Ученике. // КФНТ, 1999, Приложение №1 (Материалы конференции), – С.7-15.
5. Я.С. Яцків, А.О. Корсунь, І.Б. Вавілова. О.Я. Орлов та його астрогодинамічна наукова школа. // Кинематика и физика небесных тел. – 2005. – т.21 – №6 – С.403-413.
6. А.О. Корсунь. Перший академік-астроном Української академії наук (до 130-річчя від дня народження О.Я. Орлова) // Вісник, 2010, № 4.

ЦЕСЕВИЧ **Володимир Платонович**

В.П. Цесевич (11.10.1907- 28.10.1983) народився 11 жовтня 1907 р. у місті Києві. У 1927 р. закінчив Ленінградський університет, згодом – аспірантуру при ньому. До 1933 р. працював в обсерваторії Ленінградського університету. У 1933-1944 рр. – директор обсерваторії, професор евакуйованого в Душанбе Одеського інституту консервної промисловості), з 1944 р. (в Одесі) – професор, завідувач кафедри астрономії Одеського університету і директор Одеської обсерваторії. У 1948-1950 рр. В.П. Цесевич був також директором Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР (ГАО). У 1948 р. був обраний член-кореспондентом АН УРСР. На посаді директора ГАО В.П. Цесевич, втілюючи в життя план засновника ГАО О.Я. Орлова, сприяв розвитку астрометричних спостережень згідно з програмою великої кооперативної роботи зі створення Каталогу слабких зір. Крім того, переймався започаткуванням астрофізичних досліджень в ГАО, підготувавши для цього низку кваліфікованих кадрів в Одеському університеті. З ініціативи В.П. Цесевича в ГАО у 1949 р. була створена Вчена рада; започаткована видавнича діяльність: план видань включав журнал «Известия ГАО АН УРСР», монографії, «Короткий астрономічний календар». І хоча основна робота В.П. Цесевича проходила в Одеській обсерваторії, він ніколи не поривав зв'язків з ГАО. Володимир Платонович організував в Одеській обсерваторії майстерні з виготовлення астрофізичних інструментів, яку жартома називав «фірма Цейс-севіч». Ця фірма виготовила понад 19 інструментів для різних обсерваторій. Він був організатором створення в Одесі радіотелескопа УРАН-4.

Основні наукові роботи В.П. Цесевича присвячені вивченню змінних зір. Засновник наукової школи дослідників змінних зір. Астрономічна спільнота називала Цесевича «поетом зоряного

неба». Він був завзятим спостерігачем: виконав близько 2000 тис. спостережень, вивчив близько 500 змінних зір різних типів, опублікував понад 600 наукових статей та монографій. Склотека за кількістю негативів цих зір посіла третє місце в світі після колекцій Гарвардської та Зоннеберзької обсерваторій.

Значну увагу В.П. Цесевич приділяв дослідженню затемнювальних змінних зір і розробці теорії визначення їхніх орбіт. Він розраховував та опублікував точні таблиці спеціальних функцій для визначення кривих блиску при різних фазах затемнень для цих зір, які знайшли широке використання. Ця робота була виконана за дорученням Міжнародного астрономічного союзу. Під його керівництвом була опублікована важлива колективна монографія про затемнювані зорі. Велика заслуга вченого в справі підготовки і публікації пошукових карт змінних зір. Головним результатом картографічної діяльності Цесевича став Атлас 4512 змінних зір. В.П. Цесевич першим почав спостерігати зміни блиску штучних супутників Землі і звернув увагу на можливість використання цих спостережень для вивчення верхніх шарів атмосфери.

В.П. Цесевич – багатогранний учений, який працював і у суміжних галузях астрономії: під його керівництвом в Одеській обсерваторії були організовані радіолокаційні спостереження метеорів, фотометричні спостереження штучних супутників Землі; була розроблена теорія визначення їх орієнтації на орбіті.

Він був талановитим педагогом і популяризатором астрономії. Широкою популярністю користуються його науково-популярні книги, зокрема, «Переменные звезды и их значение для изучения Вселенной» (1949 г.), «Звезды типа RR Лиры» (1966 г.), «Переменные звезды и их наблюдения» (1980 г.) та ін., а також керівництво з організації і проведення любительських спостережень «Что и как наблюдать на небе?» (6-е издание, 1984 г.).

На його честь названо малу планету (астероїд) № 2498 «Цесевич». В.П. Цесевич – заслужений діяч науки УРСР (1964 р.).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Н.Н. Самусь. Незабываемый В.П. Цесевич. // Страницы истории астрономии в Одессе. Сб. Ч.1 – Одесса, 1994 – с.90-97.
2. А.О. Корсунь. Поет зоряного неба. // Плеяда перших. Київ. Академперіодика. 2004. – с.67-74.

ЯКОВКІН **Авенір Олександрович**

А.О. Яковкін (21.05.1887-18.11.1974) народився 21 травня 1887 р. у Благовіщенському заводі (колишня Уфимська губернія). У 1910 р. закінчив Казанський університет. У 1910-1937 рр. працював в Обсерваторії ім. В.П. Енгельгардта (з 1927 р. - директор). Одночасно в 1916-1937 рр. викладав у Казанському університеті (з 1926 - професор). У 1927-1945 рр. очолював кафедру астрономії Уральського університету (в 1939-1943 рр. - декан фізико-математичного факультету). У 1945-1951 рр. працював у Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка (професор, керівник відділу обсерваторії університету). У 1951 -1967 рр. – у Головній астрономічній обсерваторії АН УРСР (у 1952-1959 рр. – директор). Член-кореспондент АН УРСР (1951 р.).

Основні наукові праці А.О. Яковкіна присвячені вивченню обертання Місяця та його фігури. У 1915-1931 рр. виконав багато спостережень на геліометрі Обсерваторії ім. В.П. Енгельгардта, обробка яких дала йому можливість отримати покращені оцінки параметрів фізичної лібрації Місяця. Встановив залежність місячного радіуса від оптичної лібрації по широті (ефект Яковкіна) та запропонував для пояснення цієї залежності різні моделі фігури Місяця.

Займався також деякими проблемами теоретичної астрономії. Автор оригінальних приладів та їх застосування для розв'язання різних астрономічних задач, зокрема, механічної машини для обчислення моментів покриття зір Місяцем.

Діяльність А.О. Яковкіна на посту директора Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР була досить плідною. Він не тільки відіграв суттєву роль у підйомі рівня наукових досліджень з астрометрії, але й розгорнув роботу з нових напрямів, зокрема, з вивчення фігури Місяця, гіпсометрії місячної поверхні та ін. З незмінною

енергією учений продовжував свої наукові дослідження: побудував декілька моделей фігури місячного диска, розробив принципово новий метод визначення параметрів фізичної лібрації Місяця зі спостережень позиційних кутів місячних кратерів. Враховуючи, що на фотографії краї Місяця не піддаються строгій апроксимації, А.О. Яковкін висунув ідею так званої перехідної точки. Роль такого репера, на думку О.Я. Яковкіна, могла б виконувати точка, яка б збігалася з кінцем вектора, побудованого при кратері Мьостінг А. З цією точкою він планував пов'язати координатну систему, до якої надалі відносити вимірювання точок краю.

Передбачаючи можливість освоєння Місяця людиною, А.О. Яковкін обмірковував наслідки цього кроку для вирішення проблем астрометрії і склав перший в світовій літературі збірник астрономічних ефемерид для спостережень з поверхні Місяця. Він запропонував конструкцію автоматичного теодоліта для проведення польових спостережень на Місяці.

Будучи директором ГАО, А.О. Яковкін приділяв велику увагу розбудові обсерваторії. За його ініціативи були побудовані нові павільйони та будівлі, суттєво збільшилося лабораторне оснащення обсерваторії. Завдяки піклуванню А.О. Яковкіна до штату ГАО вперше було зараховано багато молодих учених.

Основні результати досліджень А.О. Яковкіна викладені в його монографіях: «Постоянные физической либрации Луны, выведенные из наблюдений в 1910-1915 гг.» (1928), «Вращение и фигура Луны» ч.1-2 (1939, 1945). «Формулы и эфемериды для полевых наблюдений на Луне» (1964).

За рішенням Міжнародного астрономічного союзу в 1977 р. один із кратерів на Місяці названо іменем Яковкіна.

На головному корпусі ГАО НАН України встановлено меморіальну дошку вченому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. П. Дума. Жизнь и деятельность Авенира Александровича Яковкина. // Селенодезия и динамика Луны. - Киев. Наукова думка, 1990. с.4-7.
2. А.О. Корсунь. Багатогранність таланту. (А.О.Яковкін).// У кн. Плеяда перших. - Київ; Академперіодика. 2004. - С.88-100.

ФЕДОРОВ **Свєген Павлович**

Є.П. Федоров (26.06.1909–08.11.1986) народився 26 червня 1909 р. у місті Іркутську. У 1937 р. закінчив Іркутський університет. Упродовж 1939–1941 рр. працював асистентом, старшим викладачем, директором обсерваторії Іркутського університету. Тут, в Іркутську, і відбулася зустріч Є.П. Федорова з О.Я. Орловим, який приїздив до Сибіру для вибору місця для широтної станції.

Ця зустріч була знаковою для Є.П. Федорова і надалі визначила його наукову кар'єру, хоча Друга світова війна на деякий час внесла свої корективи. З 1941 по 1944 рр. Є.П. Федоров – учасник Другої світової війни. З 1944 по 1947 рр. – аспірант ГАО АН СРСР у Пулкові під керівництвом О.Я. Орлова, а впродовж 1947–1959 рр. – старший науковий співробітник, учений секретар Полтавської гравіметричної обсерваторії АН УРСР. Захистив кандидатську (1947 р.) і докторську (1958 р.) дисертації. З 1959 р. працював у ГАО АН УРСР (з 1959 по 1973 рр. – директор, з 1973 по 1979 рр. – завідувач відділу фундаментальної астрометрії, з 1979 р. – науковий консультант). З 1961 р. Є.П. Федоров – член-кореспондент АН УРСР, а з 1969 р. – академік АН УРСР. Упродовж 1955–1961 рр. – президент Комісії №19 «Обертання Землі» Міжнародного астрономічного союзу (МАС). Лауреат Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1983 р.).

Основні наукові праці Є.П. Федорова присвячені астрометрії, теоретичним і практичним питанням вивчення обертання Землі. Він виконав ґрунтовний аналіз робіт з вивчення внутрішньої будови Землі методами астрономії і гравіметрії та запропонував їх подальший розвиток. Незалежно від відомого вченого-геофізика Г. Джефріса Є.П. Федоров дійшов висновку, що при розгляді обертального руху Землі потрібно враховувати не тільки дію

зовнішніх збурюючих сил, але й сили взаємодії оболонки і ядра. Теоретичні і спостережні аспекти проблеми визначення руху полюсів Землі в його роботах органічно взаємопов'язані. У 1951 р. він запропонував нову програму широтних спостережень, яка отримала назву «полтавська», і широко використовувалася Радянською службою широти.

Широке визнання Є.П. Федорову приніс цикл робіт з визначення коефіцієнтів головних і півмісячних членів нутації в нахилі і довготі із спостережень за зміною широт і їх порівняння з теоретичними значеннями, обчисленими на основі розробленої ним теорії обертання Землі як абсолютно пружного тіла. Результати цих досліджень стали основою докторської дисертації вченого та викладені в його монографії «Нутация и вынужденное движение полюсов Земли по данным широтных наблюдений» (1958 р.). Ця монографія була перекладена англійською мовою і високо оцінена астрономічною спільнотою. Директор Міжнародного центру земних припливів П. Мелькіор писав про Є.П. Федорова: «... Вчений об'єднує в собі пізнання ерудованого теоретика небесної механіки з властивостями вмілого експериментатора при аналізі умов спостереження і інструментальних похибок. Ця рідкісна і виключна властивість визначає високий клас астронома.»

Є.П. Федоров активно сприяв удосконаленню роботи Міжнародної служби широти (МСШ). За його ініціативи ця служба згідно з рішенням Симпозіуму «Майбутнє міжнародної служби широти» (Гельсінкі, 1960 р.) була реорганізована у Міжнародну службу руху полюса. У 1970-х роках у методах і засобах вивчення обертання Землі настав якісно новий етап. Стало очевидним, що нові засоби спостережень (лазерна локація Місяця і ШСЗ, радіоінтерферометрія з наддовгою базою) дозволяють оперативніше і точніше отримувати дані про обертання Землі. Є.П. Федоров, як член експертної комісії МАС, брав активну участь у підготовці нової Міжнародної служби обертання Землі. У ці ж роки він активно займався питаннями завдання і побудови координатних систем в астрономії. Учений запропонував загальний підхід до визначення орієнтації координатних систем у космічному просторі, розглянув можливості побудови таких систем в астрономії, які не залежать від поступально-орбітального руху Землі.

Ці роботи відрізнялися ретельністю формулювання, глибоким розумінням основ астрометрії і тих революційних змін, які відбуваються у зв'язку із запровадженням принципово нових методів вимірювання. Ідеї Є.П. Федорова з побудови координатних систем були реалізовані при розробці теорії і побудови систем координат (метод дуг), які спиралися на віддалені радіоджерела випромінювання.

Наукова спадщина Є.П. Федорова велика і вагома, його внесок в науку був достойно оцінений сучасниками. Відома українська школа з фундаментальної астрометрії та глобальної геодинаміки отримала назву «школи Орлова- Федорова».

Очолоючи ГАО, Є.П. Федоров суттєво сприяв розвитку досліджень з селенодезії, фізики Сонця і тіл Сонячної системи, теоретичної та спостережної астрофізики, зокрема, розпочалися роботи зі створення астрофізичної філії ГАО. Також активізувалась видавнича діяльність ГАО. Велику увагу Є.П. Федоров приділяв співробітництву ГАО з іншими обсерваторіями та науковими установами колишнього СРСР та світу. Саме за часів Є.П. Федорова ГАО впевнено вийшла на міжнародну арену.

У 2000 р. Президія Національної академії наук України заснувала Премію ім. Є.П. Федорова за видатні досягнення в галузі астрономії. Мала планета (астероїд) №7628 названа «Євгенфедоров».

Видавництво «Наукова думка» видало у 2009 р. книгу «Євген Павлович Федоров. Нариси та спогади про вченого.», а у 2014 р. – «Избранные труды Е.П. Федорова».

На головному будинку ГАО НАН України встановлено меморіальну дошку вченому.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Евгений Павлович Федоров*. Библиография ученых Украинской ССР. – Киев. Наукова думка. 1989. – 47 с.
2. А.А. Корсунь. Е.П. Федоров и его научная школа // Историко-астрономические исследования. – Москва, 1989. – с.327-341.
3. А. *Korsun'*. E.Fedorov as President of IAU Commission №19 during period of the reorganization of ILS. // Proc. IAU Colloquim 178. – Calgiary. Italy. 1998. – С. 150-154.
4. А.О. Корсунь. «Зоряне небо наді мною і моральний закон в мені». (Є.П. Федоров). // У кн. Плеяда перших. – Київ; Академперіодика. 2004. – С.46-66.
5. Я. Яцкив, А.Корсунь. Слово о А.Я. Орлове и Е.П. Федорове – Учителе и Ученнике. // КФНТ, 1999, Приложение №1 (Материалы конференции), – С.7-15.

КОРОЛЬ Олексій Костянтинович

О.К. Король (04.03.1913–10.03.1977) народився 4 березня 1913 р. у місті Києві. Вищу освіту здобув протягом 1931-1936 рр. на фізико-математичному факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (КДУ), після закінчення якого навчався в аспірантурі при Астрономічній обсерваторії КДУ під керівництвом професора С.Д. Чорного (1936-1939 рр). У 1939 р. працював старшим викладачем Полтавського педагогічного інституту, а згодом по 1941 р. – перебував на дійсній військовій службі в Білорусі. Учасник Другої світової війни (1941–1944 рр.). З січня 1945 р. О.К. Король почав працювати в ГАО і під керівництвом академіка О.Я. Орлова підготував кандидатську дисертацію на тему: “Движение полюса Земли с 1915.8 по 1929.0”, яку успішно захистив у 1950 р. Є автором 49 наукових праць, у тому числі 2-х монографій.

О.К. Король – ініціатор досліджень з меридіанної астрометрії в ГАО. Упродовж 1950–1952 рр. він з групою співробітників установив, відрегулював і дослідив один із перших інструментів обсерваторії, отриманий з Німеччини по репарації, – вертикальний круг конструкції Ваншаффа ($D = 19$ см, $F = 2.5$ м). Перший результат наукової роботи, виконаної за даними спостережень на цьому телескопі, – „Каталог схилень 588 слабких зір” – здобув високу оцінку на Астрометричній конференції СРСР у Пулкові.

У 1957 р. О.К. Король за завданням Астроради АН СРСР організував станцію для оптичних спостережень штучних супутників Землі в Голосіїві. За успішну роботу цієї станції Президія АН СРСР нагородила вченого Почесною грамотою (1959 р.).

Протягом 1954-1965 рр. він керував в ГАО великою колективною роботою з визначення в єдиній системі абсолютних схилень яскра-

вих і слабких фундаментальних зір. Результати цієї роботи опубліковано в низці статей та в монографії “Склонения ярких и слабых фундаментальных звезд в единой системе”, що стала основою докторської дисертації О.К. Короля, яку він захистив 1974 р.

О.К. Король активно популяризував астрономічні знання: охоче листувався з аматорами астрономії, писав популярні статті, виступав з лекціями перед киянами та мешканцями багатьох інших куточків України. За дорученням товариства «Знання» вчений часто виїжджав із лекціями на цілині землі до Казахстану та у віддалені військові гарнізони (Далекий Схід, Північ). Багато років він був відповідальним секретарем щорічника «Короткий астрономічний календар». Низку праць О.К. Король присвятив історії становлення ГАО. Олексій Костянтинович користувався авторитетом і пошаною серед співробітників ГАО, які неодноразово обирали його головою місцевого профспілкового комітету. Захоплювався він грою в шахи і неодноразово був чемпіоном ГАО в цих змаганнях.

На честь О.К. Короля мала планета № 257449 названа «Олексакороль».

ЛІТЕРАТУРА:

1. В.С. Кислюк. Наші ювіляри: голосіївські астрометристи-першопроходці.// Астрономічний календар на 2003 р. – Київ, 2002. – с.245-251.
2. А.О. Корсунь. Віч-на-віч із зорями. О.К.Король.// Плеяда перших. Київ. Академперіодика. 2004. – 38-45.
3. В.С. Кислюк. Піонер меридіанної астрометрії.// У кн. Сторінки історії астрометрії в Києві. – Київ.2013. – с.5.
4. Л.В. Казанцева. Університетський період роботи ювілярів. О.К. Король.// У кн. Сторінки історії астрометрії в Києві. – Київ.2013. – с. 9-16.
5. К.М. Ненахова. Мой Учитель.// У кн. Сторінки історії астрометрії в Києві.- Київ. 2013. – с.28-35.

КОЛЧИНСЬКИЙ Ілля Григорович

І.Г. Колчинський (03.05.1913–02.01.2004) народився 3 травня 1913 р. у місті Києві. У 1931 р. він закінчив Київський хімічний технікум та за здобутим фахом пропрацював два з половиною роки у Північному гірничо-хімічному тресті «Апатити» Мурманської області. У 1933 р. вступив на фізико-математичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (КДУ),

який закінчив у 1938 р., здобувши спеціальність “Математик”. Потім навчався в аспірантурі Природничо-наукового інституту ім. П.Ф. Лесгафта у Ленінграді. 1939 р. він перевівся на кафедру астрономії КДУ ім. Т.Г. Шевченка, яку тоді очолював С.К. Всехвятський. Після закінчення аспірантури у 1941 р. Ілля Григорович почав працювати асистентом на вищезгаданій кафедрі астрономії. З липня 1941 р. й по грудень 1945 р. І.Г. Колчинський був у лавах Радянської Армії на різних фронтах Другої світової війни як командир взводу топорозвідки артилерійського полку.

Після війни, з 1 січня 1946 року, І.Г. Колчинський працював старшим науковим співробітником Астрономічної обсерваторії КДУ, де вже у травні 1947 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата фізико-математичних наук на тему: “Дослідження атмосферної дисперсії”. У Головній астрономічній обсерваторії (ГАО) Ілля Григорович Колчинський почав працювати з січня 1949 р. Він по праву вважається засновником відділу фотографічної астрометрії ГАО, яким керував у 1954-1975 рр. Протягом 1976-1988 рр. учений був науковим консультантом ГАО.

Наукова тематика досліджень І.Г. Колчинського стосується таких напрямів: атмосферна рефракція і дослідження явища мерехтіння зір та визначення точних положень планет та галактик за даними фотографічних спостережень.

Завдяки його зусиллям в ГАО було встановлено та введено в дію один із перших телескопів — подвійний довгофокусний астрограф Тепфера-Штейнгеля ($D = 40$ см, $F = 5.5$ м), на якому виконували фотографічні спостереження для визначення точних положень різних об'єктів Всесвіту.

І.Г. Колчинський разом з А.Б. Онегіною виступили ініціаторами виконання Всесоюзної кооперативної програми “Фотографічний огляд північного неба” (ФОН, 1975 р.), яку через 25 років було завершено створенням першої версії каталогу ФОНАК (ФОН + Астрографічний каталог), що містить положення, власні рухи та фотометричні характеристики понад 2 млн зір північного неба.

Опублікував 123 наукові і науково-популярні праці, а його монографія “Оптическая нестабильность земной атмосферы” (Київ: “Наукова думка”, 1967) стала основою докторської дисертації, яку він успішно захистив у 1969 р.

І.Г. Колчинський був активним пропагандистом наукових знань, опублікував низку популярних книжок, брошур та статей з астрономії. Особливе місце серед його праць на філософські теми посідає робота «Наблюдения и факт в астрономии» (1982 г.), яка отримала схвальний відгук багатьох вчених.

Велику увагу приділив учений дослідженням з історії астрономії. Широкою популярністю ще й досі користується біографічний довідник «Астрономы» (1977 г., 1986 г.) про видатних астрономів світу, два видання якого були підготовлені І.Г.Колчинським в співавторстві з А.О. Корсунь та М.Г. Родрігесом.

І.Г. Колчинський брав активну участь в організації Київського планетарію. Протягом багатьох років він був незмінним керівником методологічного семінару ГАО. Свою багату бібліотеку Ілля Григорович передав до бібліотеки ГАО НАН України та Музею історії ГАО.

ЛІТЕРАТУРА:

1. А.О. Корсунь. Палко закоханий в астрономію. Вчений, воїн і філософ. // Пляяда перших. Київ. Академперіодика. 2004. – с.75-87.
2. В.С. Кислюк. Піонер фотографічної астрометрії. Дослідник нестабільності земної атмосфери. // У кн. Сторінки історії астрометрії в Києві. – Київ.2013. – с.6-7.
3. Л.В. Казанцева. Університетський період роботи ювілярів. І.Г. Колчинський. // У кн. Сторінки історії астрометрії в Києві. – Київ.2013. – с.16-20.

ГАВРИЛОВ Ігор Володимирович

І.В. Гаврилов (17.05.1928–19.10.1982) народився 17 травня 1928 р. у селищі Рубежівці Барановицької області, Білорусь. У 1952 р. закінчив астрономічне відділення фізико-математичного факультету Вільнюського університету. Проходив практику в ГАО. Після чого деякий час працював вчителем математики у середній школі. Згодом за клопотанням директора ГАО А.О. Яковкіна, І.В. Гаврилова направляють до ГАО, де він почав працювати з січня 1954 р., обіймаючи посади від наукового співробітника до завідувача відділу фотографічної астрометрії (1976-1982 рр.). У 1961 р. І.В. Гаврилов захистив кандидатську дисертацію на тему: “Дослідження фігури крайової зони Місяця”, а 1975 р. – докторську дисертацію на тему: “Фігура і розміри Місяця за наземними вимірюваннями”. Він є автором 69 наукових публікацій, серед яких 3 монографії.

Ігор Володимирович Гаврилов – лауреат Державної премії УРСР у галузі науки і техніки (1983 р., посмертно). Він був талановитим популяризатором астрономічної науки.

Основні його роботи пов’язані зі створенням на місячній поверхні мережі селенодезичних опорних точок, що дають змогу закріпити в тілі Місяця селенодезичну координатну систему, яка є математичною основою для складання карт місячної поверхні та яку використовують, вивчаючи геометричну й динамічну фігури Місяця. Уперше в колишньому Радянському Союзі роботи зі створення селенодезичної мережі опорних точок на всій поверхні видимого боку Місяця розпочалися в ГАО 1961 р. під керівництвом І.В. Гаврилова, учня відомого дослідника Місяця А.О. Яковкіна. І.В. Гаврилов став, як писали тоді, першим селенодезистом (спеціалістом нової професії віку). Аналогічні роботи з місячної триангуляції стали з’являтися в інших астрономічних установах лише через 10 років, коли дослідження Місяця за допомогою космічних апаратів досягли свого апогею.

Отже, «піонерські» роботи Гаврилова започаткували в ГАО великий

цикл селенодезичних досліджень, завершальним етапом яких стало визначення положень 4900 об’єктів місячної поверхні. Створені під його наглядом опорні селенодезичні мережі відіграли значну роль під час підготовки й виконання космічних експериментів із вивчення й освоєння Місяця. Ще перший неопублікований селенодезичний каталог у 1965 р. був переданий до Москви для використання при підготовці космічних місій серії «Луна-4»–«Луна-9». Каталоги селенодезичних мереж, створені в ГАО, широко застосовувались при розрахунках, пов’язаних з проведенням лазерної локації Місяця та при складанні місячних карт різного роду та призначення.

Значну частину досліджень І.В. Гаврилова було відображено в його монографії “Фигура и размеры Луны по астрономическим наблюдениям” (1969 р.) та в колективній праці “Сводная система селенодезических координат 4900 точек лунной поверхности” (1977 р.).

І.В. Гаврилов приділяв суттєву увагу і проблемам фотографічної астрометрії, був активним спостерігачем на ПДА (Подвійному довгофокусному астрографі) ГАО.

Ці спостереження стосувалися: визначення точних положень об’єктів Сонячної системи, фотографування галактик у рамках Всесоюзної програми Каталога слабких зір (КСЗ), спостереження Місяця, в тому числі окремих деталей місячної поверхні, покриття зір Місяцем, спеціальні спостереження Місяця для вивчення його фігури, визначення координат Місяця та ефемеридного часу.

І.В. Гаврилов був одним із ініціаторів великої Всесоюзної програми з фотографічного огляду північного неба (ФОПН). З відповідним планом цих робіт він виступив від імені співавторів І.Г. Колчинського і А.Б. Онегіної на Колоквіумі № 48 МАС «Сучасна астрометрія» (Відень, 1978 р.) і на 21-й Астрометричній конференції СРСР.

Ще за життя І.В. Гаврилова на Місяці був кратер «Гаврилов», названий 1970 р. на честь радянського інженера в галузі ракетної техніки О.І. Гаврилова (1884-1955 рр.).

1985 року Міжнародний астрономічний союз (МАС) ухвалив вважати, що кратер «Гаврилов», який лежить недалеко від Моря Москви, на зворотному боці Місяця названо також на честь українського астронома Гаврилова Ігоря Володимировича.

ЛІТЕРАТУРА:

В.С. Кислюк. Корифей вітчизняної селенодезії. // Пляда перших. Київ. Академперіодика. 2004. – с.138-132.

ОНЕГІНА Августа Борисівна

А.Б. Онегіна (12.02.1926–21.09.2001) народилася 12 лютого 1926 р. у місті Саратові. У 1949 р. закінчила астрономічне відділення математико-механічного факультету Ленінградського університету, а в 1952 р. – аспірантуру при цьому ж університеті і захистила кандидатську дисертацію на тему: “Дослідження власних рухів поблизу десяти яскравих зір” (1952 р.). З цього

ж року почала працювати в Головній астрономічній обсерваторії АН УРСР (ГАО) спочатку молодшим науковим співробітником, а з травня 1960 р. – старшим науковим співробітником відділу фотографічної астрометрії. З листопада 1960 по грудень 1962 р. А.Б. Онегіна була ученим секретарем ГАО.

Основні наукові праці А.Б. Онегіної стосуються визначення точних положень тіл Сонячної системи і власних рухів зір за даними фотографічних спостережень. Під її керівництвом і при безпосередній участі отримано значну кількість спостережень зір, великих і малих планет на телескопах ГАО. У процесі виконання цих спостережень Августа Борисівна вирішила багато методичних питань, пов’язаних з отриманням фотографій слабких об’єктів поблизу яскравих, враховуючи ефект фази тощо. Багато уваги А.Б. Онегіна приділила новим методам обробки астрофотографій, зокрема використанню інструментальної діафрагми перед об’єктивом для отримання фотографій супутників Марса.

Її активність і майстерність як спостерігача, вдумливого і наполегливого інтерпретатора одержаного матеріалу здобули їй славу одного з найдосвідчених спеціалістів у СРСР з фотографічної астрометрії. Августу Борисівну неодноразово обирали членом різних комісій і робочих груп Астрономічної ради АН СРСР, вона була членом Міжнародного астрономічного со-

юзу (МАС) і брала активну участь у роботах багатьох Генеральних асамблей МАС.

Свій багатий досвід спостерігача, а також досвід обробки спостережень А.Б. Онегіна узагальнила в монографії „Определение положений больших планет фотографическим методом” (1981 р.). Вона разом з І.Г. Колчинським та І.В. Гавриловим була ініціатором програми «Фотографічний огляд неба» (ФОН) і виконання її однотипними інструментами. За даними вимірювань платівок програми «ФОН-Голосіївське перекриття північного неба» було створено каталог «ФОНАК», який містить положення власних рухів і фотометричні величини 2004701 зір. Цей каталог вміщено в Страсбурзькому міжнародному центрі астрономічних даних.

Августа Борисівна Онегіна брала активну участь у громадському житті ГАО: була головою багатьох первинних організацій в ГАО, редактором газети ГАО “Телескоп” тощо. Життєрадісна, оптимістична вона завжди була у доброму гуморі і намагалася загітувати співробітників ГАО до здорового способу життя: загартовувати свій організм за системою йогів.

Добре знала і любила класичну музику, літературу, поезію та живопис. Серед філософських вчень А.Б. Онегіна віддавала перевагу східним, особливо поглядам Реріхів. Вже перебуваючи на пенсії, Августа Борисівна взяла участь у роботі 19-ї Генеральної асамблеї МАС, яка проходила в м. Делі (Індія) у 1985 р. і звичайно не могла не відвідати маєток Реріхів у Гімалаях.

ЛІТЕРАТУРА:

А.О. Корсунь. Активна і оригінальна в житті і в астрономії. Августа Борисівна Онегіна. // Пляєда перших. Київ. Академперіодика. 2004. – с.117-128.

ГУРТОВЕНКО Ернест Андрійович

Е.А. Гуртовенко (10.12.1928 – 20.01.1994) відомий вчений, професор, доктор фізико-математичних наук, засновник Київської школи з дослідження сонячної фотосфери. Народився 10 грудня 1928 р. у селі Баштечки Черкаської області. 1952 р. закінчив Київський університет ім. Т.Г. Шевченка (КДУ). Упродовж 1952 – 1954 рр. навчався в аспірантурі ГАО під керівництвом А.О. Яковкіна. Захистив кандидатську (1956 р.) і докторську (1975 р.) дисертації. Засновник і керівник відділу фізики Сонця Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР (ГАО) (1958-1983 рр.). Е.А. Гуртовенко був головою проблемно-тематичної групи “Радіація і будова Сонця” та секції “Сонце” Астрономічної Ради АН СРСР; членом оргкомітетів Комісії № 10 Сонячна активність» та № 12 «Випромінювання і будова сонячної атмосфери» Міжнародного астрономічного союзу (МАС).

З 1983 р. Е.А. Гуртовенко – головний співробітник відділу фізики Сонця ГАО АН УРСР.

Протягом 1983-1989 рр. він за сумісництвом очолював кафедру астрономії Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. З 1983 р. – головний співробітник відділу фізики Сонця ГАО. У 1994 р. Е.А. Гуртовенко раптово пішов з життя, сповнений планів майбутніх досліджень. 2003 р. у складі авторського колективу Е.А. Гуртовенка (по-смертно) було удостоєно звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл робіт «Розробка теоретичних основ та унікальної спостережної бази в Голосіїві та на піку Терскол для досліджень Сонця та тіл Сонячної системи». Ернест Андрійович – автор 110 наукових праць і трьох монографій. Крім наукової діяльності, він захоплювався подорожами, поезією; писав вірші. Після його смерті були видані «Поезії Е.А. Гуртовенка».

Перші роботи Е.А. Гуртовенка з фізики Сонця були пов’язані з органі-

зацією і проведенням спостережень на фотосферно-хромосферному телескопі. Він ініціював переобладнання встановленого в ГАО малого сонячного телескопа і разом з невеликим колективом співробітників розпочав спектральні дослідження протуберанців та спалахів на Сонці (1957 – 1959 рр.).

Е.А. Гуртовенко координував здійснення монтажу та модернізацію горизонтального сонячного телескопа АЦУ-5 з монохроматором подвійної дифракції – одного з небагатьох у світі приладів такого типу з роздільною здатністю ~500 000 у видимій ділянці спектра (1965 – 1967 рр.). Дослідження динаміки та структури фотосфери Сонця, виконані Е.А. Гуртовенком та його учнями на телескопі АЦУ-5 здобули широке визнання серед астрономічної спільноти. Вищезазначені дослідження стали основою його докторської дисертації.

Під керівництвом і за участі Е.А. Гуртовенка введено в дію великий горизонтальний сонячний телескоп АЦУ-26 на піку Терскол.

Він обґрунтував концепцію глибини формування спектральних ліній поглинання (1971 р.) та загального поля швидкостей (1984 р.), очолював багаторічну працю відділу зі створення спектрофотометричної моделі випромінювання Сонця в абсолютних енергетичних одиницях (1988 р.), був ініціатором позатмосферних геліосейсмологічних досліджень Сонця (космічний проект КОРОНАС-ДИФОС, 1994 р.). Ернест Андрійович розробив (разом з Р.І. Костиком) метод побудови самоузгоджених систем сонячних сил осциляторів спектральних ліній, які широко використовуються в астрофізиці. Ця робота була відзначена у 1990 р. Премією НАН України ім. М.П. Барабашова.

Завдяки Е.А. Гуртовенку відділ фізики Сонця отримав міжнародне визнання, встановив плідне співробітництво з Утрехтським астрономічним інститутом. Про міжнародний авторитет ученого свідчить, зокрема, і те, що він входив до складу наукових комітетів багатьох симпозіумів і колоквиумів МАС. У 1989 р. у Києві відбувся Симпозіум № 13 МАС, головою оргкомітету якого був Е.А. Гуртовенко.

Е.А. Гуртовенко – засновник відомої наукової школи голосіївських дослідників з фізики Сонця. Серед його учнів є кандидати та доктори наук, член-кореспонденти НАН України. Іменем Е.А. Гуртовенка названо в ГАО горизонтальний сонячний телескоп АЦУ-5.

ЛІТЕРАТУРА:

А.О. Корсунь. Обранець небес - вчений, поет і філософ. // Пляяда перших. Київ. Академперіодика. 2004. – с.101-116.

**МОРОЖЕНКО
(СЕМЕНОВА)
Ніна Миколаївна**

Н.М. Мороженко (Семенова) (13.03.1928–10.07.2009) народилася 13 березня березня 1928 р. у селі Благодарне (Ставропольський край, Росія). 1950 р. закінчила Ленінградський університет, а 1956 р. аспірантуру Ленінградського педінституту. Упродовж 1958-1988 рр. працювала в Головній астрономічній обсерваторії АН УРСР (ГАО). З 1962 по 1968 рр. - учений секретар ГАО. У 1985 р. захистила докторську дисертацію на тему: «Структура и состояние плазмы спокойных протуберанцев».

Коло її наукових інтересів – дослідження з фізики Сонця, а саме, вивчення спокійних протуберанців з урахуванням їхньої неоднорідної структури. Вона вперше показала, що концепцію однорідного протуберанця можна застосовувати лише для слабких такого типу об'єктів. Для пояснення спектральних особливостей протуберанців уперше в розрахунках застосувала теорію переносу в лініях і континуумі зі змінною функцією джерела. Н.М. Мороженко побудовано структурно-неоднорідну модель сонячного протуберанця. Це стало початком досліджень спокійних протуберанців із урахуванням їхньої структури. Наукові праці Н.М. Мороженко випередили світовий рівень досліджень в цьому напрямі науки. 1984 р. вона пояснила різноманітність форм спектральних ліній різних хімічних елементів протуберанців змінами густини їх речовини і ступеня волокнистості.

Є автором 56 наукових праць, у тому числі монографії «Спектрофотометрические исследования спокойных солнечных протуберанцев» (1984 р.). Н.М. Мороженко – член Міжнародного астрономічного союзу (МАС).

ЛІТЕРАТУРА:

У кн. «Основні наукові здобутки Головної астрономічної обсерваторії НАН України 1944=2008 рр.» - Київ. Ваіте. 2009. – с.51-52.

**ХАРІН
Аркадій Сергійович**

А.С. Харін (26.12.1929–10.07.2010) народився 26 грудня 1929 р. у селі Кривошеїно Кривошеїнського району Томської області. Закінчив Томський державний університет, здобувши спеціальність “Астрономія”. Упродовж 1954-1955 рр. працював у Владивостоцькому морехідному училищі, потім, до 1958 р., у Миколаївському відділенні ГАО СРСР (Пулково). У Головній астрономічній обсерваторії АН УРСР (ГАО) почав працювати з лютого 1958 р., обіймав посади від молодшого наукового до головного наукового співробітника. У 1965 р. А.С. Харін захистив кандидатську дисертацію на тему: «Исследование каталога звезд широтных программ в системе FK4», а в 1984 р. – докторську: «Оптические позиционные наблюдения Солнца и больших планет». А.С. Харін – член Міжнародного астрономічного союзу (МАС).

Основні наукові інтереси А.С. Харіна пов'язані з фундаментальною астрометрією, він один із відомих спеціалістів у світі у цьому напрямі науки. Його часто в СРСР називали „останнім з могікан” класичної астрометрії. Наукова діяльність А.С. Харіна в ГАО починалася як астрометриста-спостерігача. Отриманий ним на основі багаторічного ряду спостережень каталог схилень 2253 зір широтних програм широко використовувався астрометричною спільнотою, зокрема при удосконаленні фундаментального каталогу FK4 і створенні FK5 у Гельдельберзі (Німеччина). Під керівництвом А.С. Харіна виконано великий комплекс робіт із автоматизації спостережень на вертикальному крузі Ваншаффа – одному з найбільш трудомістких класичних інструментів меридіанної астрометрії, на якому було отримано тривалі ряди спостережень Сонця і великих планет і 15 тисяч спостережень фундаментальних яскравих зір. За ініціативи і безпосередньої участі А.С. Харіна на ЕОМ ЕС1061 в ГАО

було створено банк даних спостережень Сонця і великих планет та понад 40 тисяч спостережень зір.

А.С. Харін розробив теорію горизонтального аксіального меридіанного круга (МАК), який було виготовлено в ГАО НАН України за активної участі К.Ю. Скорика. Роботи зі створення автоматичного меридіанного круга сучасної на той час конструкції були «піонерськими» не тільки в СРСР, але й на міжнародному рівні. Подальше вдосконалення цього інструмента та спостереження на ньому з 1987 р. і до сьогодні проводять під керівництвом П.Ф. Лазоренка, одного з учнів А.С. Харіна.

А.С. Харін був ініціативною та принциповою у відстоюванні своїх поглядів людиною. За його участі багато молодих науковців пройшли підготовку до астрометричних спостережень.

Останні роки життя А.С. Харін присвятив питанням запровадження досліджень в ГАО нового наукового напрямку – “інфрачервоної астрометрії”.

А.С. Харін – автор 110 наукових праць, у тому числі двох монографій: «Каталог склонений звезд программ зенит-телескопов в системе FK4 для эпохи наблюдений и равноденствия 1950.0» (1963 р.) и «Модернизация вертикального круга Ваншаффа и результаты наблюдений Солнца и больших планет в 1970-1977 гг.» (1980, в соавторстве). Відзначений Почесною грамотою Президії НАН України (1998 р.).

ЛІТЕРАТУРА:

У кн. «Основні наукові здобутки Головної астрономічної обсерваторії НАН України 1944-2008 рр.» – Київ. Ваіте. 2009. – с.15.

ОРЛОВ **Михайло Якович**

М.Я. Орлов (31.08.1930-11.07.2004) народився 31 серпня 1930 р. у місті Очаків на Миколаївщині. У 1948 р. вступив до Одеського університету імені І.І. Мечникова, який з відзнакою закінчив у 1953 р., здобувши спеціальність «Астрономія», але роботу за фахом одержав лише в 1960 р. в ГАО АН УРСР (ГАО). Свій творчий шлях в ГАО Михайло Якович розпочав з посади старшого лаборанта. З червня цього ж року він – інженер, з 1962 р. – молодший, з 1972 р. – старший, а з 1986 р. – провідний науковий співробітник.

Його наукові інтереси стосуються астроспектроскопії, вивчення нестаціонарних зір, фізичних умов в їх атмосферах. Кандидатську дисертацію на тему: «Фізичні умови в атмосфері μ Сер (Цефеї) та інших надгігантів спектрального класу М» М.Я. Орлов захистив у 1967 р. в Одеському університеті. Поряд з дослідженням спектрів пізніх зір-гігантів і надгігантів, він вивчав також спектри нових зір та один із перших визначив швидкості розширення їхніх оболонок у перші тижні після спалаху. Група співробітників ГАО під керівництвом М.Я. Орлова однією з перших у колишньому СРСР освоїла розрахунки синтетичних спектрів зір пізніх спектральних класів. Саме він доручив своїм учням освоєння найактуальніших для свого часу наукових напрямків – аналіз молекулярних спектрів зір та автоматизацію обробки зоряних спектрів.

З 1975 р. М.Я. Орлов координував кооперативні дослідження нестаціонарних зір типу R Північної Корони. За його участю була написана монографія «Звезды типа R Северной Коронь», яка і донині серед дослідників змінних зір користується великою популярністю. Михайло Якович був керівником проблемно-тематичної групи «Астроспектроскопія», членом робочої групи Астроради

АН СРСР «Зоряні атмосфери», членом проблемної комісії багатостороннього співробітництва країн-членів КЕВ «Фізика і еволюція зір» і членом МАС (з 1979 р.).

М.Я. Орлов сприяв створенню астрофізичної філії ГАО. На початку 1960-х років брав участь у виборі місця для філії, зробивши попередню розвідку деяких районів України. А в 1971 р. був одним із перших спостерігачів на АЗТ-24 на піку Терскол (Приельбрусся) для з'ясування там астрокліматичних умов. Саме йому було доручено вести перші переговори з представниками фірми «Карл Цейс» з приводу придбання 2-М телескопа для цієї філії, що з часом успішно вирішилось.

Ще один напрямок діяльності Михайла Яковича – видавничий. З 1977 по 1984 рр. він був заступником головного редактора збірника «Астрометрия и астрофизика», а з 1985-1998 рр. – журналу «Кинематика и физика небесных тел». У 2004 р. вийшов з друку «Астрономічний енциклопедичний словник», прискіпливим редактором якого був М.Я. Орлов.

З січня 1992 р. М.Я. Орлов обіймав посаду завідувача редакційно-видавничого відділу та заступника головного редактора журналу «Кинематика и физика небесных тел», залишаючись при цьому провідним науковим співробітником на громадських засадах.

Михайло Якович брав активну участь у громадському, культурному і спортивному житті обсерваторії. Він любив життя у всіх його проявах – цінував літературу і живопис, шанував гарний гумор, піднімав людські взаємини на високий рівень.

ЛІТЕРАТУРА:

Пам'яті Михайла Яковича Орлова.// Кинематика и физика небесных тел. 2004.№5, - с.463-464.

КОНОПЛЬОВА **Валентина Петрівна**

В.П. Конопльова (01.02.1919-01.06.2001) народилася 1 лютого 1919 р. у селі Танаково В'ятської губернії в Росії. У 1938 р. вступила на фізико-математичний факультет Уральського державного університету (м.Свердловськ) (спеціальністю «Астрономія», який закінчила у 1942 р. У 1944 р. була зарахована до аспірантури Уральського університету, де провчилася лише до жовтня 1944 р.

У зв'язку з переїздом її керівника - проф.А.О. Яковкіна - до Києва на запрошення Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (КДУ), Валентина Петрівна теж переїздить до Києва і влаштовується на роботу до Обсерваторії КДУ, де у 1948 р. закінчує аспірантуру. У 1949 р. захистила дисертацію на здобуття вченого ступеня кандидата фізико-математичних наук. У 1959 р. перейшла на роботу в ГАО. З березня по листопад 1960 р. обіймала посаду ученого секретаря, потім (до 1962 р.) була завідувачем неструктурного астрофізичного відділу. З кінця 1962 по 1964 рр. - заступник директора з наукової роботи. З 1964 р. і до виходу на пенсію Валентина Петрівна працювала старшим науковим співробітником відділу експериментальної астрофізики, який очолював Л.М. Шульман.

З перших років роботи в ГАО на В.П. Конопльову були покладені обов'язки введення в дію телескопа АЗТ-2 та організації астрофізичних спостережень на ньому. З цим завданням вона успішно впоралася. В.П. Конопльова була однією із ініціаторів створення в ГАО обчислювального центру.

Наукові інтереси В.П. Конопльової стосувалися в основному кометних досліджень. Під її керівництвом в ГАО організувалася група дослідників комет. Завдяки її авторитету у світовій кометній спільноті в ГАО за пропозицією комісії № 15 «Фізика комет» МАС був створений один із двох міжнародних центрів даних кометних до-

сліджень. Центр працював протягом МРСС (Міжнародного року спокійного Сонця) 1965-1966 рр. За редакцією В.П.Конопльової у 1963-1964 рр. було видано кілька збірок статей про комети, присвячені, зокрема, розмірам ядер та віку багатьох комет. Вона організувала авторський колектив (В.П. Конопльова, Г.К. Назарчук, Л.М. Шульман), видавши монографію «Поверхностная фотометрия комет» (1977 р.), яка отримала схвальний відгук серед спеціалістів. У своїх дослідженнях В.П. Конопльова першою звернула увагу на те, що в афелії орбіти короткоперіодичних комет групуються в зонах орбіт планет-гігантів, тобто утворюють кометні сім'ї великих планет. З цього був зроблений класичний висновок про виняткову роль цих планет у кометній космогонії. Тривалі дискусії, що не завершилися й досі, завжди точилися навколо того, в чому полягає ця роль: чи захоплюють планети-гіганти кометні ядра, які звідкілясь примандрували в Сонячну систему, чи комети народжуються безпосередньо в системах цих планет. В.П. Конопльова акцентувала увагу на тому, що комети обертаються навколо Сонця не обов'язково в площині екліптики. З цього випливає, що взаємодія комета - планета найсильніша не в афелії, а в точці, де віддаль між планетою та кометою сягає мінімуму. Розвиваючи цей напрям пошуку, вчена видає каталог мінімальних міжорбітальних відстаней комет.

До кометних досліджень В.П. Конопльова залучила молодого талановитого теоретика Л.М. Шульмана. Як згадував сам Л.М. Шульман: «Валентина Петрівна допомогла мені написати і видати монографію з фізики кометних атмосфер, а далі захистити дисертацію. Вона ж подбала про моє службове просування». Цей вдалий тандем - досвідченого спостерігача і теоретика - заклав підвалини наукової школи з фізики комет в Головній астрономічній обсерваторії НАН України.

На честь В.П. Конопльової мала планета (астероїд) № 3965 носить її ім'я.

ЛІТЕРАТУРА:

Л.М. Шульман. Валентина Петрівна Конопльова.// Астрономічний календар на 2002 р. - Київ. ГАО НАНУ, 2001. - с.216-220.

А.О. Корсунь. Душі прекрасні поривання (В.П. Конопльова).//У кн. Плеяди перших. - Київ; Академперіодика. 2004. - С.129 - 137.

ШУЛЬМАН Леонід Маркович

Л.М. Шульман (23.12.1936–05.10.2007) народився 23 грудня 1936 р. у місті Києві. 1959 р. закінчив фізичний факультет Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка. Працював лектором у Київському планетарії (1958-1961 рр.). У 1961-1962 рр. - старший науковий співробітник університетської Київської астрономічної обсерваторії (КАО). Упродовж 1962-1965 рр. навчався в аспірантурі ГАО під керівництвом московського професора Д.А. Франк-Каменецького. Після закінчення аспірантури працював в ГАО протягом 1965-2007 рр. Захистив кандидатську (1972 р.) і докторську (1987 р.) дисертації. Завідував лабораторією експериментальної астрофізики (1978-1986 рр.), з 1986-1994 - завідувач однойменного відділу. У 1994-2006-рр. - головний науковий співробітник лабораторії фізики та астрономії низькотемпературних астрономічних об'єктів. З 1973 р. Л.М. Шульман - член Міжнародного астрономічного союзу (МАС), обирався членом Оргкомітету Комісії № 15 МАС «Фізика малих тіл Сонячної системи», був заступником голови Робочої групи секції «Сонячна система» Астрономічної ради АН СРСР.

Хоча Л.М. Шульман за віком і не належить до команди науковців з „Плеяди перших“, про яких в основному розповідається в цій книжці, але оскільки він разом з В.П. Конопльовою є засновником в ГАО школи з фізики комет та те, що Л.М. Шульман пішов з життя на піку своєї творчої активності, спонукало згадати його ім'я серед учених-ветеранів ГАО.

Серед широкого кола наукових інтересів Л.М. Шульмана на першому місці - фізика комет. Він у цій галузі науки широковідомий вчений: розробляв теорії кометного ядра та нейтральної атмосфери, запропонував у фізику комет кілька принципово нових ідей та уявлень, серед яких: механізм утворення складних органічних сполук у ядрах комет через радіаційну полімеризацію під дією космічних променів; теорія утворення

та еволюції поверхневих пилових шарів кометних ядер з урахуванням явища псевдозрідження; теорія течії газу у пристінковому шарі кометного ядра; газодинамічна та кінетична теорії нейтрально-газових атмосфер комет; дифузійна модель плазмового хвоста комети; механізм активності комет на великих віддальх від Сонця та ін. Разом з Г.К. Назарчук відкрив люмінесценцію кометного пилу (1985 р.).

Л.М. Шульман приділяв велику увагу запровадженню в практику астрофізичних досліджень сучасних приймачів випромінювання: електронно-оптичних і телевізійних. Керував роботами в ГАО з астрономічного приладобудування в галузі інфрачервоної астрономії. Його наукові інтереси стосувалися також галузі метеорної астрономії, фізики Сонця, фізики верхньої атмосфери Землі, деяких проблем астрометрії та ін.

Л.М. Шульман – автор понад 190 публікацій, серед яких три монографії: “Динамика кометных атмосфер. Нейтральный газ” (1972 р.), “Поверхностная фотометрия комет” (1977 р.), “Ядра комет” (1987 р.). Зазначені монографії є основою для подальшого вивчення природи комет.

Зі спогадів В.П. Тарашук, колеги-дослідниці комет (мовою оригіналу в статті «Дружба длиной в полвека»): «...Леня Шульман был уникальным по уму, интеллекту, памяти, эрудированным человеком. При этом он обладал огромным талантом объединять свои знания воедино и находить интересное в решении там, где как будто ничего особенного не было, проникая и в глубь, и в существо исследуемого, обсуждаемого объекта или процесса».

Л.М. Шульман активно займався педагогічною діяльністю та популяризацією науки. Читав спецкурс «Фізика і хімія комет» студентам-астрономам Київського університету, автор програм цього спецкурсу, виданого Київським університетом. Учений також значну увагу приділяв громадсько-політичній діяльності. З перших днів створення «РУХу» став його членом і три роки поспіль був членом його Великої ради. Леонід Маркович опублікував близько 60 публіцистичних статей.

Він – лауреат премій ім. Ф.О. Бредіхіна АН СРСР (1989 р.) та ім. М.П. Барабашова НАН України (2007 р.).

Мала планета (астероїд) № 4187 носить ім'я „Шульназарія” на честь дослідників комет Л.М. Шульмана і Г.К. Назарчук.

ЛІТЕРАТУРА:

Леонід Маркович Шульман. Вчений та громадянин. Київ. ГАО НАНУ.- Бібліографічний покажчик, 2-е вид. доповн. – 2011. – 112 с.